

İslâm Hukukunda Yoksullar Yararına Kullanılabilecek Bazı Mali Kaynaklar

Şevket TOPAL*

"Biz ona iki göz, bir dil ve iki dudak vermedik mi? Ona iki yolu (doğru ve eğriyi) göstermedik mi? Ama o, sarp yokuşu aşmadı. O yokuş nedir bilir misin? Köle âzad etmek, veya açlık gününde yakını olan bir yetimi, yahut aç-açık bir yoksulu doyurmaktır." (el-Beled, 90/8-16).

Absract

Use of the Certain Fiscal Sources for the Benefit of Destitutes in İslamic Law: In this article, use of the certain fiscal sources for the benefit of destitutes in islamic law are examined on the base of İslamic codes and texts. Actually every period in history, communities are possess poor humans. On the other hand, protection of poor humans in societies are sustained with different supports at level of individual and community. in the same way, protection of poor individuals and desruction of poverty are also taken into consideration in main sources of İslam. For the protect of those peoples, many regulations are introduced in İslamic law and these regulations are taken into consideration and practised through vary institutions by İslamic societies.

Key Words: Fiscal Source, Destitutes, Protection of Poor Individuals, Desruction of Poverty.

Giriş

İnsanlık tarihinde kadîm bir problem olarak süregelen yoksulluğun nedenlerine yönelik geçmişte ve günümüzde tespitlerde bulunan, çözüm önerileri getiren ekonomik/siyasi sistemlerin daima var olageldiği bilinmektedir. Ne var ki, konunun tarihî arka planına değinen araştırmalar; refah toplumlarında dahi yoksulluğun ortadan kaldırılamadığını, aksine kimi dönemler daha da yaygınlaştığını;¹ ancak günümüz gelişmiş ülke-

* Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, e-posta: stopal28@hotmail.com.

¹ Demirci, Emin Yaşar, *Yoksulluğun Tüketilmesi* (Yoksulluk İçerisinde), Deniz Feneri Yayınları, İstanbul, 2003, I, 17-20.

lerinde yoksul kesimin nisbî oranının gelişmemiş ülkelerdeki yoksullara oranla daha az olduğunu, gelişmiş ülke insanının yoksulluk oranındaki azalmanın ise zaman içerisinde gerçekleştiğini² ortaya koymaktadır. İlähî kaynaklı olsun ya da olmasın bütün dinlerin, hatta siyasî ve ekonomik sistemlerin yoksullukla mücadeleye özel önem vermelerine ve söylemlerinde yoksulluk problemine güçlü atıflar yapmış olmalarına rağmen; toplumun farklı kesimlerinin aynı zaman ve mekân dilimi içerisinde hayatın bir yandan meşakkatlerini diğer yandan güzelliklerini bir arada yaşamış olmaları, insanlık tarihinin belki de en temel gerçeklerinden (daha doğrusu çelişkilerinden) birisidir. Nitekim kölelerle efendilerin aynı ortamı ve fakat oldukça farklı imkanları paylaşmaları bunun en açık göstergelerindedir. Hal böyle iken, yoksullukla mücadeleye dönük dînî/hukûkî ve sosyal düzenlemeler konusunda İslâm, başka sistemlerle kıyası gayr-ı kâbil pek çok düzenlemeler getirmiştir. Bu anlamda, âyetlerde, hadislerde; İslâm hukûkunun (doğrudan ya da dolaylı) pek çok hükmünde; ilâveten ilk dönemden başlayarak günümüze değin süregelen İslâm kültür ve medeniyetindeki sayısız tatbikat içerisinde, yoksul insanların durumunu iyileştirmeye yönelik (teşvikler ve emirler tarzında) maddî-manevî pek çok yaptırımlar mevcuttur. Bu makalede İslâm hukûkündaki mevcut bazı hükümlerden hareketle, İslâm'ın yoksullara yönelik maddî iyileştirmeleri konusunda bazı tespitlerde bulunulmaya çalışılacaktır.

I. KUTSAL METİNLERİMİZDE YOKSULLUK

Toplum içerisinde herkesin kendi kazancıyla geçimini temin edecek bir gelir düzeyine erişmiş olmasını arzu etmek güzel bir temenni olmakla birlikte, hakikatte bunun pek de mümkün olmadığı tarih boyunca müşahade edilen temel olgular arasındadır. Bu sebepten olsa gerek, ilâhî kaynaklı bütün dinlerin kutsal kitapları (ve dolayısıyla son ilâhî kitap Kur'an-ı Kerim), yoksullukla ve yoksul kimselerle ilgili çok sayıda âyet içermiştir.³

Kur'an-ı Kerim'de konuyla alakalı yer alan ayetler incelendiğinde yoksul, yoksulluk, fakir, fakirlik gibi kavramların sıklıkla kullanıldığı; bunlar-

2 Bağdadioğlu, Necmiddin/Çakmak, Orhan, *Yoksulluk ve Kapitalizm: Türkiye'deki Yoksulluk Meselesinin Çözümünde Devlete Düşen Görevler* (Yoksulluk İçerisinde), Deniz Feneri Yayınları, İstanbul, 2003, I, 234.

3 Muhtelif ayetlerinde fakirlik problemini de ele alan Üç Kutsal Kitab'ın (Tevrât, İncil ve Kur'an), yoksulluk tasavvuru ve almış olduğu tedbirleri içeren mukayeseli bir analiz için bkz.: Yaman, Ahmet, *Üç Kutsal Kitabın Yoksulluk Tasavvuru ve Aldığı Önlemler* (Yoksulluk İçerisinde), Deniz Feneri Yayınları, İstanbul, 2003, II, 214-220.

dan bir kısmının tavsiye niteliğinde, önemli bir kısmının ise hukûki düzenlemeye esas teşkil edecek üslupta olduğu görülür. Ayetlerden bazıları şu şekildedir: “Evlilik çağına gelinceye kadar yetimleri (gözetip) deneyin, eğer onlarda akılcı bir olgunlaşma görürseniz hemen mallarını kendilerine verin. Büyüyecekler (de geri alacaklar) diye o malları israf ile ve teze elden yemeyin. Zengin olan (veli) iffetli olmaya çalışsın, yoksul olan da (ihtiyaç ve emeğine) uygun olarak yesin. Mallarını kendilerine verdiğin zaman yanlarında şahit bulundurun. Hesap sorucu olarak da Allah yeter.”⁴ “Zengin eden de yoksul kılan da O’dur.”⁵ “Biz hangi ülkeye bir peygamber gönderdiysek oranın halkını, (peygambere baş kaldırdıklarından ötürü bize) yalvarıp yakarsınlar diye mutlaka yoksulluk ve darlıkla sıkılmışızdır.”⁶ “Andolsun ki, sizi biraz korku ve açlık; mallardan, canlardan ve ürünlerden biraz azaltma (fakirlik) ile deneriz. (Ey Peygamber!) sabredenleri müjdele!”⁷ “De ki: Gelin Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım: O’na hiçbir şeyi ortak koşmayın, ana-babaya iyilik edin, fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin. Sizin de onlarında rızkanı biz veririz; kötülüklerin açığına da gizlisine de yaklaşmayın ve Allah’ın yasakladığı cana haksız yere kıymayın! İşte bunlar Allah’ın size emrettikleridir. Umulur ki düşünüp anlarsınız.”⁸ “Sayılı günlerde olmak üzere (oruç size farz kılındı). Sizden her kim hasta yahut yolcu olursa (tutamadığı günler kadar) diğer günlerde kaza eder. (İhtiyarlık veya şifa umudu kalmamış hastalık gibi devamlı mazereti olup da) oruç tutmaya güçleri yetmeyenlere bir fakir doyumu kadar fidye gerekir. Bununla beraber kim gönüllü olarak hayır yaparsa, bu kendisi için daha iyidir. Eğer bilerseniz (güçlüğüne rağmen) oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır.”⁹ “Aranızdaki bekârları, kölelerinizden ve cariyelerinizden elverişli olanları evlendirin. Eğer bunlar fakir iseler, Allah kendi lütfü ile onları zenginleştirir. Allah, (lütfü) geniş olan ve (her şeyi) bilendir.”¹⁰ “İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik, o kimsenin yaptığıdır ki, Allah’a, ahiret gününe, meleklerle, kitaplara, peygamberlere inanır. (Allah’ın rızasını gözeterek) yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmış-

4 Nisâ, 4/6.

5 Necd, 53/48.

6 A’raf, 7/94.

7 Bakara, 2/155.

8 En’am, 6/151.

9 Bakara, 2/184.

10 Nûr, 24/32.

lara, dilenenlere ve kölelere sevdiği maldan harcar, namaz kılar, zekât verir. Antlaşma yaptığı zaman sözlerini yerine getirir. Sıkıntı hastalık ve savaş zamanlarında sabreder. İşte doğru olanlar, bu vasıfları taşıyanlardır. Muttakiler ancak onlardır!”¹¹ “Zekâtlar; Allah’tan bir farz olarak yoksullara, düşkünlere, onu toplayan memurlara, kalpleri Müslümanlığa ısındırılacak olanlara verilir; kölelerin, borçluların, Allah yolunda olanların ve yolda kalanların uğrunda sarf edilir. Allah bilendir, hakimdir.”¹² “Sana (Allah yolunda) ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: Maldan harcadığınız şey, ebeveyn, yakınlar, yetimler, fakirler ve yolcular için olmalıdır. Şüphesiz Allah yapacağınız her hayrı bilir.”¹³

Ayetler içerisinde varlıklı kimselerin yoksul duruma düşmelerini önlemek için uyarı niteliğinde olanlar yanında;¹⁴ yardımın ne şekilde yapılması gerektiğini öğütleyenler de mevcuttur.¹⁵ Öte yandan konuyla alakalı hadislerde fakirlik teşvik edilmemiş; aksine “alan el veren elden üstün”¹⁶ tutulmuştur. Bununla birlikte toplum gerçeği de göz ardı edilmeyerek, “komşusu açken tok yatan bizden değildir.”¹⁷ buyrulmak suretiyle, toplumun yoksul kesimlerinin de unutulmaması gerektiği hatırlatılmıştır. Fakirliğin sebepleri üzerinde de birkaç söz söylemek gerekirse; pek tabii olarak fakirliğin ne gibi faktörlere bağlı olarak ortaya çıktığı üzerinde herkesin söyleyebileceği bir takım şeyler vardır. Bunlar arasında en çok dile getirilenler olarak; (bireysel ya da ulusal ölçekte) kaynakların ve emeğin sömürülmesi, insanların çok az bir ücret karşılığında çalışmak zorunda bırakılmaları, bolluk dönemlerinde israf derecesinde aşırı harca-

11 Bakara, 2/177.

12 Tevbe, 9/60.

13 Bakara, 2/215.

14 “Bir de akrabaya, yoksula, yolcuya hakkını ver. Gereksiz yere de saçıp savurma.” (İsrâ, 17/26); “Eli sıkı olma; büsbütün eli açık da olma. Sonra kınanır, (kaybettiklerinin) hasretini çeker durursun.” (İsrâ, 17/29).

15 “O halde sen, akrabaya, yoksula, yolda kalmışa hakkını ver. Allah’ın rızasını isteyenler için bu, en iyisidir. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.” (Rûm, 30/38); “Mallarını Allah yolunda harcıyıp da arkasından başa kakmayan, fakirlerin gönlünü kırmayan kimseler var ya, onların Allah katında has mükâfatları vardır. Onlar için korku yoktur, üzüntü de çekmeyeceklerdir.” (Bakara, 2/262); “Ey iman edenler! Allah’a ve ahiret gününe inandırdığınız malınızı gösteriş için harcayan kimse gibi, başa kakmak ve incitmek suretiyle, yaptığınız hayırlarınızı boşa çıkarmayın. Böylesinin durumu, üzerinde biraz toprak bulunan düz kayaya benzer ki, sağanak bir yağmur isabet etmiş de onu çıplak pürüzsüz kaya haline getirivermiştir. Bunlar kazandıklarından hiçbir şeye sahip olmazlar. Allah, kafirleri doğru yola iletmez.” (Bakara 2/264); “Yaptığın iyiliği çok görek başa kakma.” (Müddessir, 74/6).

16 Buhari, zekat, 18; Müslim, zekat, 97; Nesai, zekat, 52.

17 Suyutî, Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Camîu’s-Sağîr*, Dimeşk, 1986, II, 228.

maları, kıtlık, doğal afetler, salgın hastalıklar, savaşlar... sayılabilir. Bütün bunlara bir de, verilen nimetler karşısında yapılan nankörlüğün bir sonucu olarak ilâhî ceza şeklinde karşımıza çıkan yoksulluğu ilâve etmek gerekir. Nitekim Allah'ın koymuş olduğu sınırların aşılması, O'nun vermiş olduğu nimetlerin küçümsenmesi ve nankörlük edilmesi, (geçmişte Yahudiler'in yaptıkları gibi) haksız yere kan akıtılması, peygamberlerin katledilmeleri...¹⁸ gibi pek çok yasak eylemler neticesinde, toplumların hem ahirette azaba çarptırılacakları hem de dünya hayatında yoksulluğa ve zillete duçar olacakları kaynaklarda açıkça yer almaktadır.¹⁹

II. İSLÂM HUKÛKU KAYNAKLARINDA YOKSULLUK

İslâm hukûkunun değişik bölümlerinde doğrudan ya da dolaylı olarak yoksulların lehine yönelik hükümler yer almaktadır. Bu hükümlerin bir gereği olarak, yoksul insanlar kimi zaman doğrudan kimi zaman da dolaylı olarak, maddi anlamda desteklenmektedir. En bilinen şekliyle, zekâtın dağıtılması gereken yerleri tek tek sayan ayette²⁰ zikri geçen fakir ve miskin kelimeleri,²¹ klasik dînî kaynaklarımızda "fakir, yaşamı için gerekli maişeti teminde zorlanan, miskin²² ise hayatını devam ettirmede kendisine maddi olarak destek olabilecek bir şeyi olmayan kimse"

18 "Hani siz (verilen nimetlere karşılık): Ey Musa! Bir tek yemekle yetinemeyiz; bizim için Rabbine dua et de yerin bitirdiği şeylerden; sebzesinden, hıyarından, sarımsağından, mercimeğinden, soğanından bize çıkarın, dediniz. Musa ise: Daha iyiyi daha kötü ile değiştirmek mi istiyorsunuz? O halde şehre inin. Zira istedikleriniz sizin için orada var, dedi. İşte (bu hâdiseden sonra) üzerlerine aşağılık ve yoksulluk damgası vuruldu. Allah'ın gazabına uğradılar. Bu musibetler (onların başına), Allah'ın âyetlerini inkara devam etmeleri, haksız olarak peygamberleri öldürmeleri sebebiyle geldi. Bunların hepsi, sadece isyanları ve taşkınlıkları sebebiyledir." (Bakara, 2/61); "Onlar (Yahudiler) nerede bulunurlarsa bulunsunlar, Allah'ın ahdine ve insanların (mü'minlerin) himayesine sığınmadıkça kendilerine zillet (damgası) vurulmuştur; Allah'ın hışmına uğramışlar ve miskinliğe mahkum edilmişlerdir. Çünkü Onlar, Allah'ın ayetlerini inkar ediyorlar ve haksız yere peygamberleri öldürüyorlardı. Bu da Onların isyan etmiş ve haddi aşmış bulunmalarındandır." Âli İmrân, 3/112.

19 Cassâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî, *Ahkâmu'l-Kur'ân* (thk.: Muhammed Sâdik Gamhâvî), Beyrut, 1405, IV, 324.

20 Tevbe Suresi 9/60.

21 Esasında bugün ekonomi endekslerinde ortaya konulan fakirlik ve yoksulluk sınırlarına ilişkin iki farklı rakamın ilan edildiği dikkate alındığında, bu ayrımın Kur'an-ı Kerim'de ve klasik fıkıh/tefsir kitaplarında başından beri yer aldığına dikkat edilmelidir.

22 Muhammed Hamidullah, klasik kaynaklara dayanarak yapmış olduğu değerlendirmesinin de, "bazı alimlere göre 'fakirin Müslüman yoksulları', 'miskinin ise gayrimüslim ihtiyaç sahibi kimseleri' ifade etmede kullanıldığına" dikkati çeker. (Bkz.: Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi* (Çeviren: Salih Tuğ), İstanbul, 1990, II, 971.)

olarak tanımlanır ve bunlara zekattan pay ayrılır.²³ Öte yandan pek çok kimse, İslâm'da yoksullara yardımın (bu amaca hizmet eden gelir kalemlerinden sadece ikisini oluşturan) zekât ve fitır sadakası yoluyla yapıldığını zannetse de, hakikatte İslâm hukûku kaynaklarında yer alan pek çok hükmün içerisinde yoksullara yönelik çeşitli düzenlemeler mevcuttur. Bu bakımdan zekât ve fitır sadakası yanında, diğer gelir gruplarının da verimli ve yerinde kullanılabilmesi yoksulluk probleminin halli açısından oldukça önemlidir. Bu anlamda, İslâm hukukunda doğrudan ya da dolaylı olarak yoksullara kaynak oluşturabilecek belli başlı gelir kalemlerinden bazıları şunlardan oluşmaktadır: Fidyeye, hac esnasında işlenen yasak fiiller karşılığı ödenen şer'î cezalar (cinâyât), adaklar, keffâretler (zihâr, hata-en adam öldürme, ramazan'da kasten oruç bozma, yeminler), kurban, zekât, fitır sadakası ve devlet tarafından sağlanan yardımlar. Bunları üç ana kategoride ele değerlendirebiliriz.

A. Bazı İbadetlerin İfası Gereği Yoksullara Ödenen Mali Yardımlar

1. Zekat

Sözlükte; temizlik, artma, çoğalma, bereket anlamlarına gelen zekat²⁴, bir fıkıh terimi olarak; dinen zengin kabul edilen kimselerin, havaic-i asliyesinden²⁵ başka, nisap miktarına ulaşan ve artıcı özelliğe sahip olan mallarının belli bir bölümünün ihtiyaç sahiplerine verilmesini ifade eder.²⁶ Bu yönüyle zekat mâlî bir ibadettir. Zekatla yükümlü olan kimse- nin; Müslüman, akıllı, hür, büluğ yaşına erişmiş aynı zamanda dinen zengin olması gerekir.²⁷ Zekâtın farz olmasına engel olan akıl hastalığı (delilik) konusunda ise fakihler farklı düşünmüşlerdir. Çocukluktan itibaren deli olanların hastalığı devam ettiği müddetçe, kendilerine zekât gerek-

23 İslam alimlerinden bazıları bu kavramlardan miskini fakir anlamında, fakiri de miskin anlamında kullanmışlardır. (Tanımlar için bkz.: Cevheri, *Muhtaru's-Sihâh*, I, 213; İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, V, 60).

24 Serahsi, *el-Mebsut*, II, 149; Konevî, Kasım b. Abdullah b. Emîr Ali, *Enisü'l-Fukaha* (thk. Ahmed b. Abdullah er-Rezzâk el-Kübeysî), Daru'l-Vefâ, Cidde, 1406, s. 130.

25 Havaic-i Asliye: Temel ihtiyaçlarının karşılanması için gerekli olan mesken, ev eşyası, yazlık ve kışlık elbise, gerekli araç-gereç, binet ve bir aylık ya da yıllık süre ile yetecek kadar erzak gibi şeylerdir. Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1998, s.145.

26 Serahsi, *el-Mebsut*, II, 149.

27 Merğînânî, Burhânuddîn Ali b. Ebî Bekr, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî*, Beyrut, 1990, I, 103.

mez. Ancak erginlik çağına geldikten sonra sıhhatte kavuşacak olurlarsa, o tarihten itibaren kendilerine zekât farz olur. İmam Muhammed'e (ö.189/805) göre, sene içerisinde bir iki gün gibi az bir zaman için de olsa sıhhat bulana, o senenin zekâtı farz olur. Ebû Yusuf'a¹ (ö.182/798) göre senenin çoğunu sıhhatli geçirmeyen akıl hastalarına o senenin zekâtı gerekmez. Toprak mahsullerinde ise, hem çocuklara ve hem de delilere zekât (öşür) gerekir.²⁸

Zekata tabi olan mallar başlıca iki kısımdır: birincisi altın ve gümüş gibi değer olarak (hükmen) artıcı özellikte olan mallar. İkincisi ise ticaret malları ile saime²⁹ hayvanlar gibi (hakikaten) artıcı özellikte olan mallardır. Toprak mahsulleri de bu kısma dahil olup, onlar da üretim şekline göre (onda ya da yirmide bir oranında) zekata (öşr) tabi olurlar. Bu nitelikleri taşımak koşuluyla belli bir orana (nisaba)³⁰ ulaşan malların, üzerinden kameri takvim esas alınmak suretiyle bir yıl geçmesi (havlül'l-havelân) durumunda, değişik oranlarda zekat verilir. Ancak toprak mahsullerininin zekatında, havlü'l-havelân şartı aranmaz.³¹ Zekatla ilgili olarak fıkıh eserlerinde oldukça detay bilgiler mevcut olmakla birlikte, konumuz açısından yukarıda vermiş olduğumuz genel bilgilere ilaveten şunları da ifade etmekte fayda mülhaza etmekteyiz. Zekat yükümlüsü şahıs, bakmakla yükümlü olduğu kimselere (hanımına, usûlüne ve fûrû'una zekatını veremez. Bunların dışında, zekat almaya ehil olmak³² kaydıyla, Müslüman olsun ya da olmasın, herkese zekat verilebilir.

Müslümanların topluluk oluşturmaya başladıkları ilk zamanlardan itibaren, henüz zekat farz olmadan evvel de, Kur'an-Kerim'de yardımlaşma ve paylaşmaya işaret eden ayetler yer almaktaydı. Bu anlamda Kur'an-ı Kerim'de; tasadduk etmek, infakta³³ bulunmak kavramları yer alır. Bu

28 Kasani, *Bedaiu's-Sanâf*, II, 5-6; Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 104.

29 Doğuracağı yavrusu yanında, etinden, sütünden ve yününden faydalanmak amacıyla senenin yarısından fazlasında mübah meralarda ve kırlarda otlatılan erkek ya da dişi hayvanlara verilen genel addır. Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 394.

30 Nisap oranlarının başlıcaları şu şekildedir: altın yirmi miskal, gümüş ikiyüz dirhem, koyun ve keçi kırk adet, siğir ve manda otuz adet, deve beştir. Tarım ürünlerinde ise beş vesk (yaklaşık bir ton) nisap miktarı olarak kabul edilmiştir. Döndüren, *Delilleriyle İslam İlmihali*, s. 490.

31 Kasani, *Bedaiu's-Sanâf*, II, 2.

32 Zekat gelirinden faydalanabilecek sekiz sınıf Ayet-i Kerime'de şu şekilde belirtilmiştir: "Sadakalar (zekatlar) Allah'tan bir farz olarak ancak yoksullara, düşkünlere, (zekat toplayan) memurlara, gönülleri (İslam'a) ısındırılacak olanlara, (hürriyetlerin satın almaya çalışan) kölelere, borçlulara, Allah yolunda çalışıp cihad edenlere, yolcuya mahsustur. Allah pek iyi bilendir, hikmet sahibidir." Tevbe, 9/60.

33 İnfak kavramının zamanla anlamı genişlemiş; ticari ve zirai ürünlerden alınan zekatla-

kavramlar, esasında gönüllü bağıışı ifade etmekten ziyade Müslümanlara sorumluluklarını hatırlatan, ihtiyaç sahibi kimselere yapılması gereken iyiliğin gönüllü bağıştan daha öte bir şey olduğunu anlatmaktaydı. Bu türden yükümlülükler Medine devrinde zekat şeklinde zorunlu bir mükellefiyet haline getirilmiş; ödemeyenler hakkında maddi ve manevi müeyyideler getirilmiştir.³⁴ Bununla birlikte zekatın farz olmasından sonra, Müslümanlardan bu dini vecibeye sıkı sıkıya bağlanmaları talep edilmiş; bu yolla hem kendilerini, hem mallarını temizlemeleri istenmiştir.³⁵

Zekat mükellefi bir Müslüman'ın manevi alanda büyük mertebeler elde etme yanında, kendi malından sarf edebilme yeteneğinin gelişmesi sayesinde kişilik gelişimi açısından da büyük kazanımlar elde edeceği muhakkaktır. Öte taraftan hakkıyla ödenen zekat sayesinde bundan asıl faydayı yoksul kesimlerin sağlayacağı muhakkaktır. Zira zekat gelirleri devlet tarafından da toplansa, şahıslar tarafından bizzat eda da edilse, onun sarf edileceği kesimlerin başında yoksullar (fakirler, miskinler) gelmektedir. Bu yolla fakirlerin aç ve açıkta kalmaları önlenmekte, toplumsal barışın tesisine katkıda bulunmaktadır. Zekat, İslam'ın en önemli rükünlerinden birisidir. Bu yönüyle zekat, aynı zamanda zenginden yoksula transfer edilen en önemli mali kaynağı oluşturur. Bu kaynağın hakkıyla kullanılabilmesi durumunda, toplumun yoksulluk probleminin büyük ölçüde sorun olmaktan çıkacağı rahatlıkla ifade edilebilir.

2. Fıtır Sadakası

Sözlükte iftar etmek, orucunu açmak anlamlarına gelen “f-t-r” kelimesinin masdarı olan “fıtır”, yaratılış anlamına gelir. Sadaka ise sevap elde etmek gayesiyle ihtiyaç sahiplerine yapılan bağıştır.³⁶ Henüz zekat farz kılınmadan evvel, hicretin ikinci yılında, ramazan orucunun farz kılındığı yıl içerisinde meşru kılınan fıtır sadakası (fitre) ise, Yüce Allah'a karşı yaratılışın bir tür şükran ifadesi olarak, ramazan ayının sonuna kavuşan ve havaic-i asliyesinden³⁷ başka en az nisap miktarı mala sahip

rı da kapsayacak şekilde bütün dini vergileri ve bağışları kapsayan bir içeriğe bürünmüştür. Bkz.: Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II, 963.

34 Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II, 965 vd.

35 “Ey Muhammed! Mallarının bir kısmını kendilerini temizleyip artacak sadaka olarak al.” (el-Tevbe, 9/193).

36 Konevî, *Enûsü'l-Fukaha*, s. 135; Behûfî, Mansur b. Yûsuf, *er-Ravzu'l-Mürbi'*, Mektebetü'r-Riyâdî'l-Hadîse, Riyad, 1390. I, 387.

37 Temel ihtiyaçlarının karşılanması için gerekli olan mesken, ev eşyası, yazlık ve kışlık

olan hür ve Müslüman olan herkesin vermesi gereken vacip³⁸ sadakadır. Fıtır sadakası, tıpkı zekât gibi mâlî bir ibadettir.³⁹

Fıtır sadakasını ödemekle yükümlü kişinin akıllı, büluğ çağına girmiş ya da fiilen oruç tutmuş olması şart değildir. Bu nedenle akıl hastası olan kimseler, şayet dini ölçüler içerisinde zengin kabul ediliyorsa, onun fitresi, velisi ya da vasisi tarafından ödenir.⁴⁰ Fıtır sadakasının meşruiyeti sünnete dayanır ve bu konuda fıkıh kitaplarında konuya detaylı yer verilir. Bu bağlamda bahsi geçen rivayetlerden birisinde Sa'lebe b. Saîr el-Uzrî demiştir ki, Rasulullah @ bize konuşmaktaydı. Konuşması esnasında "hür, köle, büyük ya da küçük (her kim olursa) onun için, buğdaydan yarım sa',⁴¹ hurmadan bir sa' ve arpadan bir sa' (fıtır) ödeyiniz."⁴² bu-yurmuştur. Benzeri bir rivayette Abdullah b. Ömer tarafından nakledilmiştir: "Rasulullah @ fıtır sadakasının ramazan bitmeden (bayram namazına çıkmadan) evvel; erkek, kadın, hür, köle, büyük ya da küçük (her bir kimse) için hurmadan bir sa', arpadan bir sa' verilmesini emretmiştir."⁴³ Burada amacımız fıtır sadakası hakkında detaylı bilgi vermekten ziyade onun yoksullar lehine icra etmiş olduğu fonksiyona dikkat çekmek olduğundan, daha ayrıntılı bilgi vermeyi gereksiz görmekteyiz. Ancak şu kadarına işaret edelim ki, her fırsatta yoksulları ve kimsesizleri korumayı ön planda tutan dinimiz, malî ibadetlerde mükellefin eda⁴⁴ ehliyetinin olup olmadığını dikkate almamış; bu konuda ihtiyaç sahiplerinin menfaatini gözetmiştir. Bu kapsamda yer alan fıtır sadakasının, ödemekle yükümlü kişilere manevi anlamda pek çok yararı söz konusu ol-

elbise, gerekli araç-gereç, binit ve bir aylık ya da yıllık süre ile yetecek kadar erzak gibi şeylerdir. Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 145.

38 Buradaki vacip terimi, Hanefiler dışında kalan diğer mezhepler tarafından farz anlamında kullanılmaktadır. Bkz.: Şirazi, Ebu'l-İshak Cemaluddin İbrahim b. Ali, *el-Mühezzeb*, İsa el-Babi Matbaası, Mısır, ty., I, 163; Düsüki, Şemsüddin Muhammed, *Hâşiyetü'l-Düsüki ala's-Şerhi'l-Kebîr*, Daru'l-Fıkr, Beyrut, ty., I, 504; Behûti, *er-Ravzu'l-Mürbî*, I, 388.

39 Kasani, *Bedaiu's-Sanâî*, II, 69; İbn Nüceym, Zeynüddin b. İbrahim, *el-Bahru'r-Râik alâ Kenzi'd-Dekâik*, el-Matbaatü'l-İlmiyye, yy., ty, II, 270; Şirazi, *el-Mühezzeb*, I, 163.

40 İbn Nüceym, *el-Bahru'r-Râik*, II, 271.

41 Sa': Bin kırk dirhem buğday ya da arpa alan bir ölçü birimi. Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 390. Bir dirhem yaklaşık olarak 2,7 gr. geldiği dikkate alınacak olursa, bin kırk dirhem bugünkü ölçülerde 2,8 kg'a karşılık geldiği söylenebilir.

42 Kasani, *Bedaiu's-Sanâî*, II, 69.

43 Müslim, *Zekât*, 12.

44 Eda ehliyetinin esasını akıl teşkil eder; aklın mevcut olmadığı durumlarda eda ehliyeti de söz konusu olmaz. Bkz.: Hudari Beg, Muhammed, *Usulü'l-Fıkh*, Beyrut, 1987, s. 90; Şaban, Zekiüddin, *İslâm Hukuk İlminin Esasları* (Usûlü'l-Fıkh) Tercüme: İbrahim Kafi Dönmez, Ankara, 1990, s. 250.

makla birlikte, bu yardımdan asıl faydalananlar ihtiyaç sahibi kimselerdir. Bu yolla yapılan maddi yardımlar sayesinde ihtiyaç sahibi kimseler bayram öncesinde hem sevindirilmekte ve hem de acil ihtiyaçları karşılanmaktadır.

B. Bir Kısım İbadetlerin Terkinden ya da İhmâlinden Kaynaklanan Dini Cezalar Gereği Yoksullara Ödenen Mali Yardımlar

Müslümanların, gerekli şartları taşımaları halinde ibadetle yükümlü oldukları dini metinlerde açık bir şekilde belirtilmiştir. Bununla birlikte, kişilerin bu yükümlülüklerini herhangi bir sebepten ötürü yerine getirememeleri durumunda, kendilerine yine dini ölçüler içerisinde hatalarını ya da eksikliklerini telafi etme imkânı tanınmıştır. Hatayı telafi yollarından birisi de, bu hatalar karşılığında yoksullara ödenmesi gereken mali cezalardır. Bunlardan bazıları şu şekildedir:

1. Hac ibadeti kapsamında

İslâm'ın beş temel farzlarından birisi olan hac ibâdeti esnasında; dînen yasak bir takım fiillerin (cinâyât) yapılması durumunda⁴⁵ kişiye ceza gerekir. İhramlı halde bulunan şahısların bu süre içerisinde, bir takım davranışlardan kaçınmaları, aksi halde yapılmaması gereken bir fiili yaptıklarından dolayı davranışın şekline göre, *kurban kesmeleri*, oruç tutmaları ya da *sadaka vermeleri* gerekir.⁴⁶ Buna göre bir kimse; Arafat'ta vakfesini yaptıktan sonra ve fakat ihramdan çıkmadan önce eşyle cinsî münasebette bulunursa *büyükbaş kurban kesmesi* gerekir.⁴⁷ Buna karşılık dikişli elbise giyen, başını örten, başının dörtte birini veya bir uzvundaki kılları tıraş eden kimse *küçükbaş hayvan* kurban eder.⁴⁸ Öte yandan yapılan fiil; şayet bir uzva kısmen koku sürmek, sakal ya da başın dörtte

45 İhramlı iken; dikişli elbise giyme ya da başını örtme, tırnak kesme, bir uzuvda bulunan kılları kısmen veya tamamen tıraş etme, eşi ile her türden cinsî yakınlık içerisine girme, avlanma ve bitkileri telef etme gibi fiilleri işleyen kimse karşılığında maddî ceza ödemek zorundadır. (Bkz.: Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 173-177.)

46 "Hacci ve umreyi Allah için yapın. Eğer hacdan men olunursanız, size gücünüzün yettiği bir kurban gerekir. Kurban yerine varmadan başınızı tıraş etmeyin. Sizden kim hasta olur veya başında bir rahatsızlık bulunursa tıraş olabilir. Bunun için oruç tutmak veya sadaka vermek yahut kurban kesmek suretiyle fidye verir..." (Bakara, 2/196).

47 Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 178.

48 Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 173-177.

birinden daha azını tıraş etmek, günün veya gecenin tamamında değil, sadece bir bölümünde dikişli elbise giymek, bir eldeki parmakların tamamının değil de bazısının tırnağını kesmek, şeytan taşlamada eksik taş atmak, ihramlı kimsenin başka birisini tıraş etmesi, harem bölgesinde bulunan çekirge, pire... gibi haşerâtı öldürmek *sadaka vermeyi* gerektirir. İlaveten avlanan veya bitkilere zarar veren kimsenin vermiş olduğu hasar kurban meblağına ulaşmamışsa, kişi bu tutar miktarınca *yoksullara sadaka verir*.⁴⁹ Ancak verilen zarar kurban miktarı veya daha fazlası kadarsa, bu durumda kişi *kurban kesme, fakirlere yiyecek dağıtma* ya da oruç tutma arasında muhayyer olur.⁵⁰ Yukarıda saymış olduğumuz hususlara, hac ile ilgili yapılabilecek detaylı bir çalışmada, başkalarının da ekleneceği muhakkaktır. Ancak burada vurgulanmak istenen husus, hac ibâdeti esnasında kişinin yapmaması gereken bir davranışı yapması sebebiyle vermek zorunda kaldığı *maddî nitelikli şer'î cezalardan*, bir şekilde *fakirlerin yararlandırılmış* olmasıdır.

2. Adak/nezir kapsamında

İslâm hukûkunda nezrin (adak) hukûkî niteliği ile ilgili tartışmalar bir yana, onun dînen meşruluğu konusunda pek çok delil mevcuttur.⁵¹ Bu sebeple herhangi bir sebebe binaen adakta bulunan kimsenin bu adağını yerine getirmesi gerekir. Adakta bulunulan şey dinen meşru, aynı zamanda Allah'a yaklaşımcı türden ve yerine getirilmesi mümkün şeylerden olmalıdır.⁵² Meşru ya da dinen caiz olmayan bir şeyin adanması durumunda, böyle bir adak geçerli olmamakla birlikte; bu gibi durumlarda adakta bulunulan şeyin yerine başka bir şeyin lazım olup olmadığı tartışmalıdır. Burada bir örnek vermek gerekirse, bir kimse abdestsiz namaz kılmaya nezretse; 'bir şey gerekmez' diyen fakihler yanında, Ebû Yûsuf (ö.182/798) gibi 'o kişinin nezrettiği namazı abdestli olarak kılması gerekir' diyenler de vardır.⁵³ Benzer şekilde, dinen hiçbir şekilde caiz görülemeyecek olan, ancak nadir de olsa toplumda görülme olasılığı bulunan, 'kişinin herhangi bir insanı katletme şeklindeki' adağı da dinen geçersiz olup, bu durumda Hanefilerden Ebû Yûsuf (ö.182/798) ve Züfer (ö.158/775),

49 Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 183.

50 Mâide, 5/95.

51 Bkz.: Mâide, 6/1; İsra, 17/34; Hac, 22/29; İnsan, 76/7. Ayrıca bkz.: Mavsili, Abdullah b. Mahmud, *el-İhtiyar li Ta'lîl'l Muhtar*, İstanbul, 1987, IV, 76 vd.

52 Mavsili, *el-İhtiyar*, IV, 76.

53 Mavsili, *el-İhtiyar*, IV, 78.

'kişi dinen günah olan bir şeyi adadığı için böyle bir adak geçerli olmaz' derken Ebû Hanife (ö.150/767) ve İmama Muhammed (ö.189/805) 'buna karşılık kişinin bir koyun kurban etmesi gerekir' derler.⁵⁴ Fıkhî görüş farklılıkları bir yana; dinen meşru, yerine getirilmesi vacip olan adaklar, kişinin adama şekline göre *fakirlerin maddi olarak istifade ettiği kaynaklar* arasında yer alır. Adakta genellikle; fakirleri doyurma, onlara sadaka türünden maddi yardımda bulunma veya kesilen kurban etlerini bir şekilde onlara döndürme tarzında davranışların yapıldığı göz önüne alınırsa; dinen meşru olan *adağın, yoksulların lehine hatırı sayılır bir katkı olduğu* söylenebilir.

3. Zihâr kapsamında

Cahilliye dönemi Arap toplumunda bir tür boşama şekli olan zihâr,⁵⁵ İslâm'ın gelmesinden sonra da aslı itibarıyla ortadan kaldırılmamış, ancak farklı bir hükme tabi tutulmuştur. Buna göre böyle bir fiilde bulunan kimse, hanımını boşamış sayılmamakla birlikte, kendisine *kefâret ödeme* zorunluluğu getirilmekte; yükümlülüğünü yerine getirmediği de kendisine eşiyile ilişkiye girmeme yasağı konmaktadır.⁵⁶ Esasında *Arap toplumu*na has bölgesel bir uygulama karakteri arz eden zihâr; kişinin hanımına karşı, 'sen bana annemin sırtı gibisin (mecazi olarak annem bana nasıl haramsa sen de bana o şekilde haramsın)' demek suretiyle yapılmaktaydı.⁵⁷ Konu hakkındaki İslâm'ın hükmü, kocası Evs. b. Sâmit (r.a.) tarafından kendisine zihâr yapılan Havle b. Sa'lebe'nin (r.a.) çaresizliğini Rasulullah'a @ arz etmesiyle gündeme gelmiş⁵⁸ ve bu sorunla alakalı olarak vahiy inmiştir: "Kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a şikâyette bulunan kadının sözünü Allah işitmiştir. Allah, sizin konuşmanızı işitir. Çünkü Allah işitendir, bilendir. İçinizden zihâr yapanların kadınları onların anaları değildir. Onların anaları ancak kendilerini doğuran kadınlardır. Şüphesiz onlar çirkin bir laf ve yalan söylüyorlar. Kuşkusuz Allah affedicidir, bağışlayıcıdır. Kadınlardan zihâr ile ayrılmak isteyip de sonra söylediklerinden dönenlerin karılarıyla temas etmeden önce *bir köleyi hürriyete kavuşturmaları* gerekir. Size öğütlenen budur. Allah yaptıklarınızdan haberi olandır. (Buna imkan) bulamayan kimse, hanımıy-

54 Mavsûlî, *el-İhtiyar*, IV, 78.

55 Esasında İslâm tarafından kaldırılmayan ancak farklı bir hükme tabi tutulan bu câhiliye adetini, tam bir boşamadan ziyade, kadınlar için zulüm ve baskı aracı olarak kullanılan bir tür terk etme olarak daha doğru olsa gerektir.

56 Serahsî, *el-Mebsût*, VI, 223.

57 Serahsî, *el-Mebsût*, VI, 224.

58 Serahsî, *el-Mebsût*, VI, 224.

la temas etmeden önce ardı ardına iki ay oruç tutar. Buna da gücü yetmeyen, *altmış fakiri doyurur*. Bu (hafifletme), Allah'a ve Rasûlü'ne @ inanmanızdan dolayıdır. Bunlar Allah'ın hükümleridir. Kâfirler için acı bir azap vardır."⁵⁹ Ayette, kadınlarına karşı bu türden bir işlem uygulayan kimseleğin hakikatte öyle olmayan (yani, zihâr yapanların kadınları onların anaları değildir. Onların anaları ancak kendilerini doğuran kadınlardır.' şeklindeki) gerekçeyi kullanarak bir tasarrufta bulunmaları sebebiyle bu işlemlerin geçersiz sayılacağı, ancak buna karşılık kendilerine bir takım cezalar yükleneneği açıkça beyan edilmektedir. Zihar kefareti ile ilgili cezalar; (mümkünse) bir *köleyi hürriyete kavuşturma*,⁶⁰ (hanımıyla temas etmeden önce) ardı ardına iki ay oruç tutma,⁶¹ (buna da gücü yetmeyenler için), *altmış fakiri doyurma*⁶² şeklinde sıralanmakta olup, bu sıralamaya uymak zorunludur. Görüldüğü üzere, her ne kadar bizim toplumumuzda görülmesi de, zihâr yapan kimseye verilen cezalardan '*köle azadı veya altmış fakiri doyurma zorunluluğu*' doğrudan fakir/yoksul kimseleri hedef almaktadır.

4. Hataen adam öldürme kapsamında

İslâm hükûkuna göre, hatalı fiil sonucunda Müslüman bir kimsenin ölümüne yol açan kimse, diyet yanında keffaret vermekle de yükümlüdür.⁶³ Buna göre hata neticesinde bir kimsenin ölümüne yol açan kimse, kefarete olarak *bir köle azat* eder, buna gücü yetmezse peş peşe iki ay oruç tutar.⁶⁴ Burada görüldüğü üzere kefarette öncelikle, *yoksul kesimin önde gelen temsilcilerinden köle azadı tercih edilmiş*; oruç ise buna gücü yetmeyenlere alternatif bir ceza olarak konulmuştur.

5. Oruç ibadeti kapsamında

İslâm'da bireysel ibadetler sınıfından kabul edilen orucun, şer'î bir mazeret olmaksızın kasten terk edilmesinin caiz olmadığı⁶⁵ malumdur. Bu emre aykırı şekilde; yeme, içme ya da hanımıyla cinsel ilişkiye girme (cimâ) gibi yollardan herhangi birisiyle ramazan orucunu kasten bozan

59 Mücâdele, 58/1-4.

60 Serahsî, *el-Mebsût*, VII, 2.

61 Serahsî, *el-Mebsût*, VII, 12.

62 Serahsî, *el-Mebsût*, VII, 14.

63 " ... Yanlışlıkla bir mümini öldüren kimsenin, mümin bir köle azat etmesi ve ölenin ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi gereklidir... " Nisâ, 4/92.

64 Merğînâni, *el-Hidâye*, IV, 522-523.

65 Bakara, 2/183-184.

kimseye keffaret gerekir.⁶⁶ Özellikle ramazan ayında oruçlu iken hanımıyla cinsel ilişkiye giren (cimâ) kimseye keffaret gerektiği hususunda görüş ayrılığı yoktur. Nitekim bu şekilde bir fiil işleyen ve perişan şekilde halini anlatan bir a'rabîye cevaben Rasûlullah @: "Bir köle azat et" buyurmuştur.⁶⁷ Oruç keffareti de, zihar ayetinde geçen keffaret ile aynı olup (yani *köle azat etme*, ardi ardına iki ay oruç tutma, *altmış fakiri doyurma* şeklinde), belli bir sıra takip edilerek yerine getirilir.⁶⁸ Öte yandan İslam Dini'nin temel farzları içerisinde yer alan oruç ibadetinin yerine getirilebilmesi için, kişinin ruhen ve bedenen bu ibadeti yerine getirebilecek nitelikte sağlıklı bir bedene sahip olması temel şartlardandır. Sağlığı geçici olarak oruç tutmaya elvermeyen hasta ya da seferî kimseler, gerekli şartlara kavuşacakları zamana kadar bu ibadetlerini îfa etmeyi erteleyebilecekleri hususunda kendilerine dinimizce ruhsat tanınmıştır. Bu nedenle, kasten oruç bozma cezasının keffaret olduğunu açıklayan Kur'an-ı Kerim'de, ilaveten mazeretleri sebebiyle oruç tutamayan kimseler içinse farklı bir çıkış yolu yer alır: "Sayılı günlerde olmak üzere (oruç size farz kılındı). Sizden her kim hasta yahut yolcu olursa (tutamadığı günler kadar) diğer günlerde kaza eder. (İhtiyarlık veya şifa umudu kalmamış hastalık gibi devamlı mazereti olup da) oruç tutmaya güçleri yetmeyenlere *bir fakir doyumunu kadar fidye* gerekir. Bununla beraber kim gönüllü olarak hayır yaparsa, bu kendisi için daha iyidir. Eğer bilerseniz (güçlüğüne rağmen) oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır."⁶⁹ Bu ayetin lafzından hareketle fakihler, yaşlı ve âciz/hasta kimsele- rin; oruç tutma yerine, her bir günkü oruca bedel olarak, *günlük bir fakiri doyurmakla (fidye) yükümlü olduklarını* hükme bağlamışlardır.⁷⁰

Yukarıda oruç ibadeti hakkında söz konusu olan fidye ve keffârete dayalı maddî yaptırım, dinî-mâli içerikli bir ceza olarak karşımıza çıkmakta ve bu mali ceza yoksullar lehine kullanılmaktadır.

6. Yemin keffareti kapsamında

Sözlükte; güç, kuvvet, sağ el⁷¹ gibi anlamlara gelen yemin, bir fıkıh terimi olarak Allah'ın isimleri veya zâtî sıfatlarından birisini zikrederek ha-

66 Kasani, *Bedaiu's-Sanâi*, II, 97; 98.

67 Kasani, *Bedaiu's-Sanâi*, II, 98.

68 Kasani, *Bedaiu's-Sanâi*, II, 98.

69 Bakara, 2/184.

70 Meydâni, Abdülğani el-Ğanîmi, *el-Lübâb fi Şerhi'l-Kitâb* (thk. Mahmut Emin en-Nevavî), Beyrut, ty, I, 180.

71 Cürçânî, Ali b. Muhammed b. Ali, *et-Ta'rifât* (İbrahim el-Ebyârî), Daru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1405, s. 332.

beri kuvvetlendirmeyi ifade eder. Bununla birlikte farklı lafızlarla yeminin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği fakihler arasında tartışmalıdır.⁷² Yeminin, akitler esnasında ya da davalarda sözü te'kid için söylenmesi meşrudur.⁷³

Yeminler Allah adına edilip edilmemesi nazar-ı itibara alındığında bu açıdan iki kısma ayrılır.⁷⁴ Fakihler Allah'dan başkası adına yemini caiz görmezler.⁷⁵ Allah adına edilenler yeminlere gelince bunlar; ğamûs, lağv ve mün'akide olmak üzere üç çeşittir; Ğamûs yemini; bir olayla ilgili olarak bilerek yalan yemin etmektir. Böyle bir yemin büyük bir günahtır. Bu türden bir yemini söyleyen kişi Allah'tan af dilemelidir.⁷⁶ Lağv yemini; söylenen söz hakikate aykırı olmakla birlikte, söyleyen kişi tarafından doğru olduğu zannedilerek yapılan yemindir. Bu yeminden ötürü kişiye günah ya da keffaret terettüp etmez⁷⁷ Mün'akide yemini; bir şeyi yapmak ya da yapmamak hususunda edilen yemindir. Bu yemin gelecek ile ilgilidir. Bu türden bir yeminin gereğini yapan kişi yemininden kurtulmuş olur. Yeminini yerine getirmeyen kişiye ise keffaret gerekir. Mâide sûresinin 89. âyetinde sorumluluk getiren yeminin mün'akide yemini olduğu ifade edilmekte, yeminlere riayet emredilmekte ve yeminini bozanların nasıl keffaret ödeyecekleri beyan edilmektedir. Buna göre yemini bozmanın keffareti; gücü yeterse bir köle azad etmek veya on fakiri sabahlı akşamı doyurmak ya da on fakiri alışılmış biçimde giydirmektir. Kişi bu üçü arasında muhayyerdir. Ama bunlara gücü yetmezse, peşi peşine üç gün oruç tutar.⁷⁸ Görüldüğü üzere, yeminin hilafına hareket eden kimselerden ceza olarak öncelikle, toplumun en mağdur kesimleri olan kölelerin azadına yönelmeleri ya da fakirleri yedirmeleri ve giydirmeleri istenmiştir.

C. Devlet ya da Hayır Vakıflarınca Yapılan Mâlî Yardımlar

Hız. Peygamber döneminden itibaren, Müslüman toplumlarında yardımlaşma ve paylaşma duygusu geliştirilmeye çalışılmış; bu çabalar zamanla kurumsal yapılanmalara dönüştürülmüştür. Hız. Peygamber @ pek

72 Kasani, *Bedaiu's-Sanâî*, III, 2.

73 Bkz.: Nahl 16/38; 92; 94; Âl-i İmran 3/77; Mâide 5/53; 108; En'am 6/109; Tevbe 9/12; 13; Nur 24/53; Fâtır 35/42; Mücâdele 58/16; Münafıkûn 63/2.

74 Kasani, *Bedaiu's-Sanâî*, III, 2.

75 Kasani, *Bedaiu's-Sanâî*, III, 8.

76 Kasani, *Bedaiu's-Sanâî*, III, 15; Şevkani, Muhammed b. Ali, *Neylü'l-Evtâr*, Kahire, ty., VIII, 264.

77 Kasani, *Bedaiu's-Sanâî*, III, 17. Ayrıca bkz.: Maide, 5/89.

78 Maide, 5/89.

çok vesile ile devletin, yoksullara ve kimsesizlere bakma yükümlülüğüne dikkat çekmiş; müminlerin sıkıntısını giderenlerin kıyamet günü Allah tarafından sıkıntılarını giderileceğini beyan etmiştir.⁷⁹ Hz. Peygamber @ döneminden itibaren toplumun mağdur olan pek çok kesimine hizmet götürülmüş; hasta ve yaşlıların bakım giderleri yanında tedavi masrafları da devlet tarafından karşılanmıştır.⁸⁰ Benzer şekilde, suffa örneğinde olduğu gibi, eğitim ve öğretimle iştigal edenlerin masrafları da yine bütçeden karşılanmıştır.⁸¹ ve

Hz. Ömer döneminde, hangi dinden olursa olsun ihtiyaç sahibi yoksullar ve kimsesizler için beytü'l-maldan ödenek ayrılmıştır. Bu kapsamda fakirlere, yetimlere, dullara beytü'l-maldan aylık ve yıllık tahsisatlar ayrılmıştır.⁸² İlaveten, dönemin yöneticileri tarafından toplumun mağdur kesimlerinden olan özürlü kimseler de unutulmamış; kendilerine hem maddi yardımda bulunulmuş ve hem de kendilerine bakıcı tutulmuştur.⁸³ Yeni doğan ve fakat aileleri tarafından sokağa terk edilen bebekler için de bakım giderleri ayrılmıştır. Öte yandan ailelerinin yanında yetişmekle birlikte ihtiyaç sahibi ailelerin bebeklerinin masraflarında kullanılmak üzere aylık 100 dirhemden başlayan ve gittikçe artan miktarlarda maddi ödenekler ayrılmıştır.⁸⁴ Hz. Ömer uygulamış olduğu ekonomi politikalarını herkese sosyal güvenlik ve darda kalanlara yardım esası üzerine kurmaktaydı.⁸⁵ Bu uygulamalar asırlar boyunca Müslüman toplumlara örneklik teşkil etmiştir. Sözelimi; Osmanlı ülkesinde parası olmadığı için Müslim-gayrimüslim hiçbir kimse aç ve açıktaki bırakılmamış, hiçbir yoksul hasta sokakta bırakılmamıştır.⁸⁶ Benzer şekilde vakıflar⁸⁷ yoluyla

79 Geniş bilgi için bkz.: Yeniçeri, Celal, *İslam'da Devlet Bütçesi*, İstanbul, 1984, s.352 vd.

80 Yeniçeri, *İslam'da Devlet Bütçesi*, s.325.

81 Yeniçeri, *İslam'da Devlet Bütçesi*, s.317.

82 Afzal-ur-Rahman, M.A., *Economic Doctrines of İslam I*, Vol.7, İslamic Publications Ltd., Lahore, pg. 136. 136.

83 Afzal-ur-Rahman, M.A., *Economic Doctrines of İslam II*, Vol.7, İslamic Publications Ltd., Lahore, pg. 141-142.

84 Matti, J. Moosa, *The Diwan of "Umar b. Al-Khattab"* Encyclopaedic Survey of İslamic Culture - Studies in İslamic Economics, (Edited by Mohamed Taher), Vol. 8, New Delhi, pg. 216; S.M. Imamuddin, *Bayt al-Mal and Banks in the Medieval Muslim World*, İslamic Culture, Vol. 34/1 (1960), pg.26.

85 Afzal-ur-Rahman, *Economic Doctrines of İslam I*, Vol.7, pg. 141.

86 Öztürk, Nazif, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Ankara, 1995, s. 28.

87 İslamiyetten önce de vakıf türü yapılmalar görülmekle birlikte hukuki boyutuyla vakıf müessesesi İslam'a aittir ve İslam medeniyeti tarih boyunca adeta bir vakıf medeniyeti şeklinde gelişmiştir. Bkz.: Tuncay, Aydın, *Eski Vakıf Hükümlerimiz ve Vakıflarla İlgili Bazı İnceleme ve Sorunlar*, İstanbul, 1984, s. 18-19.

la fakirlerin rahat ve onurlu yaşamalarına dönük aynı ya da nakdî çeşitli yardımlar yapılmıştır.⁸⁸

Sonuç

İslâm hukukunda pek çok vesile ile yoksulların kalkınmasına dönük iyileştirici hükümlere yer verilmiştir. Özellikle İslam hukukunun zekat ve fitir sadakası gibi doğrudan yoksullara yardımı hedefleyen mali ibadetlere ilaveten, dini ibadetlerin ihmalinden ya da eksikliğinden kaynaklanan durumların affını kimi zaman maddi yaptırımlara dönüştürerek yoksullar lehine kullanması oldukça dikkat çekicidir. Bununla birlikte İslam hukukunun düzenlemeleri “alan el değil veren el olmaya” teşvik edici nitelikte bulunduğundan yoksulluk geçici bir durum olarak kabul edilmiş; her bir insanın zamanla “veren el” konumuna erişmeleri hedeflenmiştir. Bu anlamda, darda kalan ya da yoksul olan kimselere gerektiğinde borç para verilmesi oldukça önemsenmiştir. Ancak her şeye rağmen ödeme güçlüğü çeken borçlulara, yeniden ek süre tanınması (mümkünse alacağın bağışlanması),⁸⁹ öğütlenmiştir. Her şeye rağmen, insanlardan bir kısmı yaratılışları gereği veya başka meşguliyetleri sebebiyle bir iş yapmak suretiyle geçimlerini temin edebilecek durumda olmayabilirler. Böylesi durumlarda, o insanların tespit edilerek yardımına koşmak da Müslümanların görevlerinden⁹⁰ kabul edilmiştir. İslam hukukunda yetim malları, vakıf malları ve henüz rüştüne erişmemiş çocuklara terekeden kalan malların idaresi ile ilgili hükümler, yoksulların himayesine yönelik önemli düzenlemelerdendir.⁹¹

İslâm'ın ana kaynaklarında var olan ve pek çok hukûkî düzenlemeye mesnet oluşturan yoksullukla mücadeleye dönük bu türden hükümler, gerek bireysel yükümlülükleri yerine getirmek şeklinde ve gerekse ku-

88 Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, s. 44.

89 “Eğer (borçlu) darlık içerisinde ise, eli genişleyinceye kadar ona mühlet vermek (gerekir). Eğer (gerçekleri) anlarsanız bunu sadakaya (veya zekata) saymak sizin için daha hayırlıdır.” (Bakara 2/280).

90 “(Yapacağınız hayırlar,) kendilerini Allah yoluna adanmış, bu sebeple yeryüzünde kazanç için dolaşamayan fakirler için olsun. Bilmeyen kimseler, iffetlerinden dolayı onları zengin zanneder. Sen onları simalarından tanırsın. Çünkü onlar yüzüstlük ederek istemezler Yaptığınız her hayrı Allah muhakkak bilir.” (Bakara, 2/273).

91 Menfaatleri mal kapsamında kabul etmeyen Hanefiler, söz konusu vakıf mallarının, yetimlerin mallarının ya da kiraya yönelik bir yerlerin gasp edilmesi durumunda, bunların menfaatlerinin tazminine hükmetmeleri önemlidir. Bkz.: Karaman, Hayreddin, *Mukayeseli İslam Hukuku*, II, 431; Mecelle, Mad. 596.

rumsal kimlik kazanmak biçiminde, İslâm toplumunun pratik uygulamalarında da yoğun bir şekilde kendini göstermiştir. Bu ilkedен hareketle, İslâm coğrafyasında farklı dönemlerde farklı milletler, İslâm'a hizmet etmeye gayret etmişlerdir. Pek tabii ki, her bir milletin İslâm'a hizmeti kendi gayretleri ve anlayışları çerçevesinde olmuştur. Aynı dîni kaynaktan beslenmekle birlikte farklı müesseselere ve hizmetlere öncülük eden değişik milletlerin elinde İslâm, bir anlamda kendi medeniyetini ve kültürünü de oluşturmuştur. İnsana hizmeti esas alan İslam hukukunun temel prensiplerini kendine dayanak kılan Müslüman toplumlar, bu anlamda daima bir hizmet yarışı içerisinde olmuşlardır. Bu bağlamda, ecdâdımız da kurmuş olduğu müesseseler ve toplumda yerleştirmeye çalıştığı zihniyet⁹² ile yoksul kesimlerin mağduriyetinin giderilmesine yönelik önemli hizmetler görmüşlerdir.

92 Sözelimi vakıflar yoluyla bir yandan yoksullukla mücadele edilmiş, öte yandan hayatın her veçhesine yönelik- pek çok kamusal alanda vatandaşlara hizmet verilmiştir. (Tarihi süreç ve hizmet kolları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Yüksel, Ahmet Turan, *Türk-İslâm Medeniyetinde Vakıfların Önemi ve Fonksiyonları* (Yoksulluk İçerisinde), Deniz Feneri Yayınları, İstanbul, 2003, III, 23-29).